

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.12.13>

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Тетяна Сапельнікова

*Українська інженерно-педагогічна академія
вул. Університетська, 17, м. Харків, Україна, 61001
tanina.art@ukr.net*

Ганна Казарова

*Українська інженерно-педагогічна академія
вул. Університетська, 17, м. Харків, Україна, 61001
ankazarova@gmail.com*

Мета дослідження – проведення аналізу факторів, які можуть впливати на самовизначення старшокласників. Під час дослідження старшокласників було використано такий психодіагностичний інструментарій, як: диференційно-діагностичний опитувальник (Є. Клімов, модифікація А. Азбель), тестова методика визначення типу мислення і рівня креативності «Профіль мислення» (В. Ганзен, К. Малишев, Л. Огінець), опитувальник «Велика п'ятірка особистісних якостей» (модифікація А. Грецова).

Вказано, що актуальність дослідження визначається тим, що вибір майбутньої професії для кожної людини є важливою віхою в її житті – це вибір свого місця, визначення своєї життєвої позиції. Вирішення цього завдання, яке постає вже у шкільному віці, залежить від активної усвідомленої позиції старшокласників, від уміння самостійно приймати відповідальні рішення у своєму житті. Отже, вивчення процесу професійного самовизначення старшокласників може відкрити нові шляхи до його більш повного та глибокого розуміння та оптимізації.

Проаналізовані теоретичні аспекти проблеми професійного самовизначення, визначено, що головною концептуальною ідеєю, яку покладено в основу обґрунтування професійної орієнтації як засобу активізації процесу професійного самовизначення старшокласників, є ставлення до особистості як до суб'єкта власного професійного і життєвого вибору.

Визначені психологічні чинники, що забезпечують формування професійного самовизначення старшокласників. Серед факторів, що впливають на вибір професії, можна виділити зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх можна віднести сімейні цінності та традиції, позиції шкільного педагогічного колективу та однолітків, популярність та престижність професії. До індивідуально-особистісних якостей, які впливають на процес професійного самовизначення старшокласників, можна віднести свідомість, відкритість досвіду, доброзичливість, здібності, перевалювання окремих типів мислення, рівень креативності, дисциплінованість, наполегливість, особливості темпераменту та такі індивідуально-типологічні якості, як нейротизм та екстраверсія. Виявлено взаємозв'язок індивідуально-особистісних якостей старшокласників з їхнім професійним самовизначенням.

Ключові слова: професійне самовизначення старшокласників, індивідуально-особистісні якості старшокласників, психологічні чинники формування професійного самовизначення.

Актуальність дослідження. Вибір майбутньої професії для кожної людини є важливою віхою в її житті – це вибір свого місця, свого майбутнього шляху в навчанні і роботі, це визначення своєї життєвої позиції. Вирішення цього завдання, яке постає вже у шкільному віці, насамперед залежить від активної усвідомленої позиції старшокласників,

від сприйняття себе суб'єктом власного життя, від прагнення до особистісної життєвої самореалізації, від уміння самостійно і виважено приймати дуже відповідальні рішення у своєму житті. Тому вивчення процесу професійного самовизначення старшокласників може відкрити нові шляхи до його більш повного та глибокого розуміння і завдяки цьому оптимізації.

Новизна дослідження полягає у виявленні низки закономірностей між індивідуально-особистісними якостями і професійним самовизначенням старшокласників та встановленні між ними нерозривного зв'язку, який дозволяє розглядати професійне самовизначення спільно із самореалізацією людини в інших важливих сферах її життя і передбачає достатню особистісну зрілість учнів.

Теоретичні аспекти проблеми професійного самовизначення досить повно відображені в теоретичних та прикладних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: Г. Балл, Г. Костюк, Є. Клімов, Д. Ніколенко, І. Назімов, З. Нечипорук, Є. Павлютенко, П. Перепелиця, К. Платонов, Н. Побірченко, В. Синявський, В. Рибалка, Б. Федоришин, І. Кошчо, С. Чистякова, Д. С'юпер та інші. Дуже важливою особливістю цих досліджень можна вважати збільшення уваги до особистісних аспектів професійного самовизначення. Головною концептуальною ідеєю, яку покладено в основу обґрунтування професійної орієнтації як засобу активізації процесу професійного самовизначення старшокласників, є ставлення до особистості як до суб'єкта власного професійного і життєвого вибору.

Психологи вирізняють декілька видів самовизначення: професійне, соціальне, індивідуальне, сімейне, життєве та ін. Більшість дослідників розглядають професійне самовизначення як важливий компонент розвитку всієї особистості загалом. Сучасні дослідження професійного самовизначення старшокласників пропонують різні аспекти цієї проблеми. І. Агалець вивчає вплив соціально-педагогічного середовища на професійне самовизначення старшокласників [1, с. 107], О. Середа розглядає цю проблему як прояв особливості соціально-психологічних факторів [2, с. 273], Д. Щербань у своєму дослідженні підкреслює значущість ціннісних орієнтацій старшокласників у їхньому професійному самовизначенні [3, с. 155] та ін.

Аналіз літератури щодо проблеми професійного самовизначення свідчить про наявність розбіжності в поглядах на суть цього визначення, особливо в його психолого-педагогічному трактуванні. Найбільш поширена точка зору визначає професійне самовизначення як процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, який полягає в усвідомленні особистості себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста [4, с. 67].

Професійне самовизначення – складний, багатофакторний перманентний процес професійного вибору. Це процес самопізнання та об'єктивної оцінки старшокласниками власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретним видом діяльності, конкретною професією. У багатьох сучасних дослідженнях учених професійне самовизначення розглядається як процес, що триває протягом усього трудового життя людини. Сутністю поняття професійного самовизначення є усвідомлений, самостійний пошук і знаходження власного особистісного змісту в трудовій діяльності, яку вже вибрали, і всієї своєї життєдіяльності в конкретній соціально-економічній (культурно-історичній) ситуації [2; 4]. Головною метою процесу професійного самовизначення є поступове формування внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови, корекції і реалізації перспектив власного розвитку (професійного), готовності самостійно знаходити особистісно значущі смисли в конкретній професійній діяльності.

Можна стверджувати, що професійне самовизначення старшокласників ґрунтується насамперед на усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної визначеної професійної діяльності і передбачає необхідність врахування низки особливостей. По-перше, зіставлення власних можливостей з психологічними вимогами до професії і до спеціаліста та самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей; по-друге, повне усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей та сприйняття своєї ролі у системі соціальних відносин; і по-третє, вміння робити саморегуляцію поведінки, яка спрямована на досягнення поставленої людиною конкретної мети [5, с. 150].

Вибір професії завжди пов'язаний з професійними інтересами, зацікавленістю, світоглядом та ідеалами людини. Закономірно, що старшокласники відчують труднощі в процесі професійного самовизначення, на який впливають суб'єктивні, об'єктивні та суб'єктивно-об'єктивні чинники, багато з яких стали особливістю сучасного прогресивного розвитку суспільства та ринку праці [6].

Серед факторів, що впливають на професійне самовизначення старшокласників, є зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх можна віднести позиції родини, шкільного педагогічного колективу і однолітків; особисті професійні та життєві плани; орієнтацію на суспільне визнання; інформованість про ті або інші професійні види діяльності. До індивідуально-особистісних якостей, які впливають на процес професійного самовизначення старшокласників, можна віднести свідомість, доброзичливість, дисциплінованість, комунікативні здібності, відкритість досвіду, типи мислення, рівень креативності, наполегливість та такі індивідуально-типологічні якості, як нейротизм та екстраверсія [6; 7].

Важливим індикатором професійної перспективи старшокласників виступає взаємозв'язок індивідуально-особистісних якостей з вибором професії.

Мета нашого дослідження – проведення аналізу факторів, які можуть впливати на самовизначення старшокласників. Під час дослідження старшокласників використано такий психодіагностичний інструментарій, як: диференційно-діагностичний опитувальник (Є. Клімов, модифікація А. Азбель), тестова методика визначення типу мислення і рівня креативності «Профіль мислення» (В. Ганзен, К. Малишев, Л. Огінець), опитувальник «Велика п'ятірка особистісних якостей» (модифікація А. Грецова).

У дослідженні брали участь 40 осіб, учні 10-х класів Харківської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів № 156 Харківської міської ради Харківської області віком від 16 до 17 років. Серед них – 27 дівчат і 13 юнаків. У зв'язку з карантинними обмеженнями, пов'язаними зі зростанням захворюваності на коронавірусну інфекцію (COVID-19), дослідження проводились в онлайн-режимі за допомогою Google форм.

Аналіз результатів, одержаних за методикою диференційно-діагностичного опитувальника (Є. Клімов, модифікація А. Азбель), дозволив встановити, що найбільшу перевагу старшокласники (25%) віддають професії групи «Людина – Художній образ» (рис. 1).

Аналіз результатів дослідження щодо особливостей типу мислення старшокласників показав таке: рівень креативного мислення у старшокласників – 23%, знаковий тип мислення – 22%, образний тип мислення – 21%, символічний тип мислення – 18%, предметний тип – 16%. Найбільший прояв має креативне мислення ($M = 9,33$, $\sigma = 2,27$). Це може вказувати на вміння старшокласників нестандартно вирішувати проблеми, знаходити вихід зі складних ситуацій, використовуючи обстановку, предмети та обставини якимось незвичайним чином.

Взаємозв'язки типів мислення та результатів прихильності то різних типів професій, за Є. Клімовим, проілюстровано в таблиці 1. Аналіз взаємозв'язків дав можливість побачити, що наявні позитивні взаємозв'язки між типом професії «Людина–Природа» та

креативним типом мислення та професій типу «Людина–Техніка» та символічним типом мислення.



Рис. 1. Показники прихильності старшокласників до професій різного типу

Таблиця 1

Взаємозв'язки між типами мислення та прихильністю до різних типів професій

Типи мислення і рівня креативності	Групи професій					
	Людина–Природа	Людина–Техніка	Людина–Людина	Людина–Знакова система	Людина–Художній образ	Сама людина
Предметне мислення	0,121	-0,242	0,102	-0,139	-0,034	0,181
Символічне мислення	0,011	0,412*	-0,298	0,248	-0,362*	-0,042
Знакове мислення	0,073	-0,393*	0,245	-0,26	0,153	0,178
Образне мислення	0,044	-0,192	-0,044	-0,324*	0,267	0,209
Креативне мислення	0,312*	0,043	-0,168	-0,188	-0,052	-0,061

Примітка. $p \leq 0,05$.

Результати дослідження учнів старших класів за методикою «Велика п'ятірка особистісних якостей» (модифікація А. Грецова) проілюстровані в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень вираженості особистісних якостей за методикою «Велика п'ятірка особистісних якостей» (модифікація А. Грецова)

Особистісні якості	середнє значення (%)	Рівень вираженості особистісних якостей
Екстраверсія	54	середній
Нейротизм	55	середній
Відкритість	66	вище середнього
Згода	63	вище середнього
Свідомість	67	вище середнього

Взаємозв'язки прихильності до типу професії та особистісних якостей, які аналізувалися за допомогою методики «Великої п'ятірки особистісних якостей» (модифікація А. Грецова), проілюстровано в таблиці 3.

Цікаво, що результати виявили позитивну кореляцію вираженого нейротизму з вибором старшокласниками групи професій «Людина – Природа» ($r_{xy}=0,413$, $p\leq 0,05$).

Статистично значущих взаємозв'язків показника відкритості з показниками методики диференційно-діагностичний опитувальник (Є. Клімов, модифікація А. Азбель) визначено не було. Не визначено статистично значущих взаємозв'язків показника згоди з показниками методики диференційно-діагностичного опитувальника (Є. Клімов, модифікація А. Азбель).

Таким чином, проведені дослідження дозволили виявити низку коефіцієнтів кореляції між особистісними якостями і їхнім типом мислення і рівнем креативності та групами професій, які вибирали старшокласники.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язку диференційно-діагностичного опитувальника (Є. Клімов, модифікація А. Азбель) і «Великої п'ятірки особистісних якостей» (модифікація А. Грецова)

Особистісні якості	Групи професій					
	Людина– Природа	Людина– Техніка	Людина– Людина	Людина– Знакова система	Людина– Художній образ	Сама людина
Екстраверсія	0,208	-0,269	0,369*	-0,202	-0,287	0,162
Нейротизм	0,413*	-0,210	0,091	-0,223	-0,058	-0,101
Відкритість	0,247	0,103	-0,183	0,000	-0,021	-0,234
Згода	-0,192	0,011	0,122	0,051	-0,023	0,066
Свідомість	0,381*	-0,064	0,000	-0,084	-0,324*	0,011

Примітка. $p\leq 0,05$.

Загальні показники взаємозв'язків індивідуально-особистісних якостей та груп професій у досліджуваній групі старшокласників подано в таблиці 4.

У результаті аналізу проведеного дослідження можна зробити висновки щодо деяких факторів, які пов'язані з професійним самовизначенням старшокласників. Нижче подано опис аналізу позитивних та негативних кореляційних взаємозв'язків особистісних якостей, які були досліджені, та типів професій.

Встановлено позитивний взаємозв'язок між такими індивідуально-особистісними якостями, як нейротизм, свідомість і креативне мислення, та професіями «Людина – Природа» (0,413*, 0,381*, 0,312* відповідно). Можна припустити, що з підвищенням рівня відповідальності, яке властиве і свідомості і нейротизму, та розвитком творчого мислення старшокласники вибиратимуть професії, предметом праці яких буде природа.

Висновки. Визначені деякі психологічні чинники, що мають зв'язок з формуванням професійного самовизначення старшокласників. Серед факторів, що впливають на вибір професії, можна виділити зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх можна віднести сімейні цінності та традиції, позиції шкільного педагогічного колективу та однолітків, популярність та престижність професії. До індивідуально-особистісних якостей, які впливають на процес професійного самовизначення старшокласників, можна віднести свідомість, відкритість досвіду, доброзичливість, здібності, перевалювання окремих типів мислення, рівень креативності, дисциплінованість, наполегливість, особливості темпераменту та такі індивідуально-типологічні якості, як нейротизм та екстраверсія.

Таблиця 4

Загальні показники коефіцієнтів кореляції індивідуально-особистісних якостей та груп професій у досліджуваній групі

Індивідуально- особистісні якості	Групи професій				
	Людина – Природа	Людина – Техніка	Людина – Людина	Людина – Художній образ	Людина – Знакова система
Креативне мислення	0,312*				
Знакове мислення		-0,393*			
Образне мислення					-0,324*
Символічне мислення		0,412*		-0,362*	
Свідомість	0,381*			-0,324*	
Екстраверсія			0,369*		
Нейротизм	0,413*				

Виявлено взаємозв'язок деяких індивідуально-особистісних якостей старшокласників з їхнім професійним самовизначенням.

Аналіз отриманих емпіричних даних показав позитивний кореляційний взаємозв'язок між символічним типом мислення та групою професій «Людина – Техніка» (0,412*). На основі отриманих даних можна зробити припущення, що з розвитком таких операцій мислення, як аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, у старшокласників буде формуватися бажання пов'язати подальше життя з професіями, де предметом праці є техніка.

Позитивний кореляційний взаємозв'язок визначено також між екстравертованістю та групою професій «Людина – Людина» (0,369*). Можна зробити припущення, що такі особистісні якості старшокласників, як оптимізм, потяг до спілкування, орієнтація на соціальні відносини, спонукатимуть школярів вибирати професії, пов'язані із роботою з людьми.

Кореляційний аналіз виявив також групу від'ємних взаємозв'язків. До такого типу взаємозв'язків можна віднести взаємозв'язки між образним типом мислення і групою професій «Людина – Знакова система» (-0,324*). Можна припустити, що з розвитком у старшокласників образного мислення, яке властиве людям з художнім складом розуму, такі групи професій, де слід працювати з графічними зображеннями і формулами, будуть не до вподоби.

Від'ємна кореляція встановлена також між параметром особистості «свідомість» та групою професій «Людина – Художній образ» (-0,324*) і символічним мисленням та групою професій «Людина – Художній образ» (0,362*). Можна припустити, що з розвитком у старшокласників почуття відповідальності та схильності до аналітики бажання працювати в галузі, яка пов'язана з мистецтвом, буде знижуватися.

Можна припустити, що професії групи «Людина – Техніка» також не будуть цікавити старшокласників, у яких провідний тип мислення – знаковий (-0,393*), у зв'язку з тим, що знакове мислення притаманне гуманітарній спрямованості старшокласника. Кореляційний аналіз показав від'ємну кореляцію між знаковим типом мислення та групою професій «Людина – Техніка».

Слід зазначити, що загалом взаємозв'язок між індивідуально-особистісними якостями та професійним самовизначенням старшокласників слабкий. Це може свідчити про те, що професійне самовизначення старшокласників сформоване не досить.

Список використаної літератури

1. Агалець І. Вплив соціально-педагогічного середовища на професійне самовизначення старшокласників. *Молодь та ринок*. 2018. № 11. С. 105–108.
2. Середа О.Ю. Особливості впливу соціально-психологічних факторів на професійне самовизначення старшокласників. *Психологічний журнал*. 2019. Т. 5. № 11. С. 268–282.
3. Щербань А.Д. Вплив ціннісних орієнтацій старшокласників на їхнє професійне самовизначення. *Габітус*. 2016. Вип. 2. С. 154–157.
4. Колчигіна А.В., Павлій А.К. Професійні настанови старшокласників: статево-рольові особливості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 2. С. 64–70.
5. Чечко І.І. Професійне самовизначення старшокласників у контексті профорієнтаційної роботи у закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 146–152.
6. Holland Y.L. Explorations of a theory of vocational choice. *Psychol.* 1968. No. 1. V. 52.
7. Maslow A.H. Toward a Psychology of Being. Litton Education Publishing, 1968. 165 p.

INFLUENCE OF INDIVIDUAL AND PERSONAL QUALITIES ON PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF SENIOR PUPILS

Tetyana Sapielnikova

*Ukrainian Engineering Pedagogics Academy
17, Universytetska str., Kharkiv, Ukraine, 61001
tania.art@ukr.net*

Hanna Kazarova

*Ukrainian Engineering Pedagogics Academy
17, Universytetska str., Kharkiv, Ukraine, 61001
ankazarova@gmail.com*

The aim of the study was to analyze the factors that may affect the self-determination of high school students. The following psychodiagnostic tools were used in the study of high school students: differential diagnostic questionnaire (E. Klimov; modification A. Azbel), test method for determining the type of thinking and level of creativity “Thinking Profile”, V. Hansen, K. Malyshev, L. Oginets); questionnaire “Big Five of personal qualities” (modified by A. Gretsov).

It is pointed out that the relevance of the study is determined by the fact that the choice of future profession for each person is an important milestone in his life – it is the choice of his place, the definition of his life position. The solution of this problem, which arises at school age, depends on the active conscious position of high school students, on the ability to make responsible decisions in their lives. Thus, the study of the process of professional self-determination of high school students can open new ways to its fuller and deeper understanding and optimization.

Theoretical aspects of the problem of professional self-determination are analyzed, it is determined that the main conceptual idea, which is based on the justification of professional orientation as a mean of intensifying the process of professional self-determination of senior pupils, is the attitude to the individual as a subject of their own professional and life choice.

Psychological factors that ensure the formation of professional self-determination of senior pupils are defined. Among the factors affecting the choice of profession are external and internal factors. External can include family values and traditions, the position of the school teaching staff and peers, the popularity and prestige of the profession. Individual and personal qualities that affect the process of professional self-determination of senior pupils include consciousness, openness of experience,

goodwill, abilities, transshipment of certain types of thinking, level of creativity, discipline, perseverance, temperament features and such individual-typological qualities as neuroticism and extraversion. The relationship of individual and personal qualities of senior pupils with their professional self-determination is revealed.

Key words: professional self-determination of senior pupils, individual and personal qualities of senior pupils, psychological factors of formation of professional self-determination.